

Любов Савчук

Національна академія державного управління при Президентові України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ РОЛІ МОЛОДІЖНОГО ПАРЛАМЕНТУ ЯК АГЕНТА ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДІ

Liubov Savchuk

National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS OF THE ROLE OF YOUTH PARLIAMENT AS AN AGENT OF POLITICAL SOCIALIZATION OF YOUTH

The article examines the main theoretical and methodological aspects of the political socialization of youth at the present stage of state-building by means of its innovative institutions. In particular, the article highlights the peculiarities of the political socialization process under conditions of modern society democratization. On the grounds of the analyses of foreign and home approaches to the problem of the political socialization, it is clearly shown that this process is depended on the development of all the system of existing of social-political relations and institutions. Attention is paid to the analysis of both traditional institutions of political socialization: family, education system and media, and such that have significantly increased their role lately: social organizations, such as youth parliamentarism. In particular, the author made an attempt to conceptualize the phenomenon of the youth parliamentarism as an innovative agent of political socialization of younger generation.

Keywords: democratization, state-building, public administration, youth, youth parliamentarism, youth parliament, institutions of socialization, political socialization, political culture, political consciousness, political activity, transformation society.

Політичні зміни, що відбуваються в світі й в Україні, пов'язуються з однією із тенденцій сучасного розвитку – демократизацією суспільного життя. Вирішальну роль в процесі демократизації відіграє політична модернізація як процес трансформації суспільства, який супроводжується формуванням політичних інститутів, соціальною мобілізацією та поширенням політичної участі, а також розповсюдженням демократичних цінностей і норм. Мета процесу демократизації – постійне функціонування демократичних принципів та інститутів¹. Єдина можливість уникнути «зворотної хвилі» демократичного процесу – це зорієнтувати діяльність його інституцій на захист прав і свобод неподільного політичного та соціального «атома» – індивіда².

Включення індивідів у діяльність структур громадянського суспільства створює базис для розгортання політичного процесу на стадії становлення демократії та дає можливість формування демократичної політичної культури на рівні всього суспільства, що спонукає до трансформації політичної свідомості мас. Становлення демократичних інститутів є однією з закономірностей процесу переходу до демократичного політичного режиму.

Надання індивіду певних прав і свобод призводить до того, що починає підвищуватися інтерес до політики широких мас населення. Громадянське суспільство стає суб'єктом реалізації завдань включення індивіда в політичне життя суспільства, а його політичні інститути виступають

¹ Лопушинський, І.П., Солових, В.П. (2013). Особливості політичної соціалізації в управлінських процесах демократичної трансформації суспільства. *Публічне управління: теорія та практика*, 3, 73–80. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_3_13>.

² Наумкіна, С. (2004). “Третя хвиля” демократизації: підсумки і перспективи. *Політичний менеджмент*, 2, 162–170. <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11766/15-Naymkina.pdf?sequence=1>>.

потужними каналами, агентами політичної соціалізації. Саме через ці інститути індивіди, їх різноманітні об'єднання, соціальні спільноти включаються у взаємодію з державою, відтворюють та реалізують політичні відносини у своїй політичній діяльності, засвоюють соціально-політичні норми, процедури, принципи цієї взаємодії. Громадянин активно входить у суспільне життя та політику через встановлення соціально-політичних зв'язків зі спільнотою, в якості групового суб'єкта¹.

Як теоретично, так і на практиці доведено, що на стадії лібералізації та демократичних перетворень відбувається суттєве підвищення соціалізуючого потенціалу громадянського суспільства внаслідок поживлення його інститутів, які починають виступати потужними каналами, агентами політичної соціалізації. Зокрема, молодіжний парламентаризм, як інститут громадянського суспільства, формує замовлення державі від молоді з питань реалізації державної молодіжної політики та є прикладом залучення громадянського суспільства до діалогу з державою, виступаючи провідником демократії та культури парламентаризму в молодіжному середовищі.

Також варто зазначити, що зважаючи на процеси трансформації, які переживає сучасна Українська держава та її суспільство, розвиток молодіжних спільнот в нинішніх умовах характеризується нестабільністю та швидкими темпами змін. Вони увійшли в новий етап свого становлення та розвиваються на якісно іншому рівні: поступово інституціоналізуються та складаються в єдину структуру зі специфічними правилами та механізмами функціонування. Їм доводиться вибудовувати свою діяльність в суспільстві, опираючись на нові орієнтири, шукати інші, більш ефективні форми взаємодії з органами державної влади та місцевого самоврядування, засобами масової інформації, комерційними організаціями, а також один з одним та молоддю.

Соціалізуючий потенціал інститутів громадянського суспільства заключається в тому, що формується усвідомлення необхідності спільної участі громадян у політичному процесі. У країнах, де спостерігається поживлення громадянського суспільства, включеність в політичну сферу громадян має ціннісно-орієнтовний характер, оскільки цінності виступають спрямовуючим фактором, які виробляються, насамперед, соціальними групами в процесі усвідомлення своїх потреб та інтересів. Незалежна від інститутів влади політична активність – особливість громадянського суспільства. Його розвиток генерує демократизацію політичної системи та розширює права та свободи громадян відповідно до рівня політичних відносин та правосвідомості громадян².

З огляду на вищевикладене, вивчення світоглядних цінностей молоді, мотивацій її суспільно-політичної поведінки та особливостей і форм участі в суспільно-політичному житті видається особливо актуальними в сучасних умовах глобалізації та модернізації, оскільки важливо саме за допомогою засобів науки відстежувати та формулювати нові положення, що визначають участь молоді та майбутні орієнтири модернізації суспільно-політичної та державно-управлінської діяльності держави.

Феномен політичної соціалізації як важливого суспільного явища викликає значний інтерес серед науковців та має міждисциплінарний характер, залучаючи напрацювання з політології, психології, соціології, філософії, педагогіки, культурології, аксіології та інших наук. Дослідження феномену відбуваються у різних контекстах та науково-методологічних підходах: у колі інтересів соціально-політичного підходу – питання становлення особистості громадянина та розвиток політичних якостей індивіда під впливом різних соціальних інституцій (Т.Парсонс, М.Девіс, В.Льюїс, Н.Гедікова, Ф.Рудич); особливості політичних орієнтацій у період перехідного суспільства (А.Мітіна, В.Петренко); проблема політичного виховання підростаючих поколінь в умовах суспільних змін (М.Боришевський, Н.Гаврилів, І.Жадан, О.Кожем'якіна, Л.Лепіхова, С.Максименко, О.Пенькова); особистість як об'єкт зовнішніх соціалізуючих впливів політичного оточення (А.Бандура, Д.Істон, Дж.Денніс, Р.Уолтерс, Б.Скіннер).

Політична соціалізація молоді в громадянському демократичному суспільстві відбувається під впливом виховання, освіти, навчання, залучення до культурної спадщини. Кожна з цих сфер є

¹ Лопушинський, І.П., Солових, В.П. (2013). Особливості політичної соціалізації в управлінських процесах демократичної трансформації суспільства. *Публічне управління: теорія та практика*, 3, 73–80. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_3_13>.

² Лопушинський, І.П., Солових, В.П. (2013). Особливості політичної соціалізації в управлінських процесах демократичної трансформації суспільства. *Публічне управління: теорія та практика*, 3, 73–80. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_3_13>.

інституціональною системою з різноманітними загальними і специфічними рисами. Саме тому у політичній науці заклади освіти розглядаються як агенти політичної соціалізації підростаючих поколінь (Д.Істон, Дж.Денніс, В.Сапіро).

З позиції педагогіки проблеми соціалізації розглядав І.Курліщук.

Велике значення для вивчення проблеми політичної соціалізації в рамках соціології мають праці дослідників Н.Головіна та Н.Меншикової.

У психологічній науці дослідження означеної проблеми сфокусовано довкола особистості з її власним потенціалом щодо активного освоєння наявних у суспільстві політичних цінностей, традицій, настанов (Т.Адорно, А.Маслоу, Дж.Адельсон, К.Роджерс, Л.Кольберг, Ж.Піаже).

Окрема увага в дослідженнях приділяється агентам політичної соціалізації, їх ролі та значенню в процесі її проходження. Зокрема, український психолог В.Москаленко пише про агентів політичної соціалізації як про засіб безпосередньої передачі політичних ідей, поглядів, цінностей¹. Такий «персоніфікований» підхід до агентів як до носіїв суспільного впливу також підтримують О.Шестопал, М.Сазонов, А.Колодій, а Г.Дилігенський пропонує розглядати всі прошарки населення як соціальних агентів, щоденні практики котрих створюють різноманітні форми суспільного життя².

Існує й другий метод дослідження агентів політичної соціалізації – інституціональний. Його прихильники стверджують, що агентом політичної соціалізації може виступати не лише політичний суб'єкт, об'єкт, явище чи процес, а і суспільні інститути, що не пов'язані з політикою.

Теоретичні дослідження процесу соціалізації в політичну систему нерозривно пов'язані з практичною діяльністю політичних інституцій громадянського суспільства та політичної системи країни.

Молодіжний парламентаризм є одним із інноваційних інститутів громадянського суспільства та вторинним агентом політичної соціалізації молоді. При цьому не слід забувати, що на практиці, політична соціалізація є багатофакторним політичним процесом. В політології зазначена когнітивна складність пояснюється методологічно необґрунтованим відривом молоді (як політичного об'єкта, який вивчається) від функціонування політичної системи країни в цілому³. Відповідно й політичну соціалізацію, в якій беруть участь інститути молодіжного парламентаризму, необхідно розглядати в широкому дослідницькому полі.

Метою статті є хоча б у першому наближенні здійснення концептуалізації феномену молодіжного парламенту як інноваційного агента політичної соціалізації молодого покоління. Досягнення поставленої мети потребує послідовного розв'язання дослідницького завдання, а саме: вивчення сутності процесу політичної соціалізації особистості в умовах суспільної трансформації у дискурсі сучасних наукових досліджень.

В Українській державі на сучасному етапі її розвитку, політична система все ще залишається не повністю відповідною цінностям, які притаманні процвітаючим суспільствам і ця детермінанта є об'єктивно існуючим обмежувачем ролі інститутів молодіжного парламентаризму в політичній соціалізації молодого покоління. Тому в молодіжному середовищі сформувалося відчуття певного відчуження від влади, відсторонення від активного політичного життя. Сформувався особливий тип пасивної «політичної культури спостерігача»⁴.

Загалом, дослідники виокремлюють сформовані три групи громадськості⁵:

1) пасивна громадськість, яка залишилася поза участю в політичному житті, з причини відсутності мотивації або інтересів чи внаслідок перешкод, які чинять різні протиборчі сторони;

¹ Москаленко, В.В. (2008). *Соціальна психологія*. Київ: Центр учбової літератури, 268.

² Береза, В.О. (2017). *Політична соціалізація особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства: сутність, проблеми, тенденції*. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 65.

³ Лактионов, Г.А. (2010). Современное молодежное парламентское движение и процессы политической социализации молодежи. Государственное и муниципальное управление. *Ученые записки СКАГС*, 144. <<https://cyberleninka.ru/article/v/sovremennoe-molodezhnoe-parlamentskoe-dvizhenie-i-protssesy-politicheskoy-sotsializatsii-molodezhi>>.

⁴ Лактионов, Г.А. (2010). Современное молодежное парламентское движение и процессы политической социализации молодежи. Государственное и муниципальное управление. *Ученые записки СКАГС*, 145. <<https://cyberleninka.ru/article/v/sovremennoe-molodezhnoe-parlamentskoe-dvizhenie-i-protssesy-politicheskoy-sotsializatsii-molodezhi>>.

⁵ Береза, В.О. (2017). *Політична соціалізація особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства: сутність, проблеми, тенденції*. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 62.

2) пасивна громадськість, яка бере специфічну участь в політичному процесі, ініціатива якої, однак, не виходить за рамки одиничного акту участі у виборах;

3) активна громадськість, яка регулярно й усвідомлено бере участь в політичному процесі та діяльності громадських організацій.

Діяльність інститутів молодіжного парламентаризму орієнтована на всі три вищевказані групи. При цьому акцент робиться на підтримку заходів державної молодіжної політики, в ході яких здійснюється політична соціалізація молодого покоління громадян.

Як відомо, термін «політична соціалізація» був вперше введений в науковий обіг у 1959 році¹. Основні напрямки, за якими розвивається теорія політичної соціалізації²:

- аналіз процесу політичної соціалізації;
- вивчення «агентів», які впливають на процес соціалізації;
- дослідження продукту, який отримуємо на «виході» процесу політичної соціалізації, тобто, політична свідомість, політичні уявлення, орієнтації, установки, – те, що, на думку Л.Пая та С.Верби, становить, по суті, політичну культуру³.

В межах громадянського суспільства, частиною якого є інститут молодіжного парламентаризму, кожен індивід виступає автономним суб'єктом з властивими йому індивідуальними цілями та цінностями. Однак, як зазначав Гегель, без співвідношення з іншими він не може досягти своїх цілей у повному їх обсязі⁴. Відповідно, виникає необхідність соціалізації, де молодіжні парламентські структури виступають одним із її інноваційних агентів.

«Кожне наступне покоління, – зазначав П.Сорокін, – сковане нерозривним ланцюгом з попереднім, воно може загинути, але розбити цей ланцюг безсиле»⁵. В країнах, де демократія стабільно розвивається, дію цього механізму в основному зосереджено, за словами К.Маннагайма, «на передаванні традицій» молодому поколінню, усталених базових соціальних і політичних цінностей, відтворенні соціально-політичної системи. У «динамічних суспільствах» прагнуть «до нових стартових можливостей». Дія цього механізму посилює вплив на «оживляючого посередника» між літнім і дорослим поколінням – на молодь, як на резерв, який «правлячі кола можуть або подавити, або мобілізувати й інтегрувати» його задля рішення стратегічних завдань розвитку суспільства⁶.

Загальна та політична соціалізація є механізмами адаптації й інтеграції молоді в суспільство. Під час політичної соціалізації відбувається процес відтворення системи політичних цінностей і цілей системи (збереження наступності поколінь в політиці). У цьому процесі вимоги політичної системи переводяться в структури особистості – формується її політична свідомість, мотивації політичної поведінки, відбувається процес становлення громадянина, а в нашому випадку молоді людини, з її орієнтацією на певний тип сформованої політичної культури. Цей процес виводить рішення проблем в сферу державної молодіжної політики. Важливо відзначити, що на практиці політична соціалізація виступає багатофакторним політичним процесом.

Варто також зазначити, що процес політичної соціалізації розглядається в політичній науці як стадіальний, зокрема, в ньому виділяється *латентна стадія* (тобто процес неполітичного навчання, яке в подальшому впливає на політичну поведінку індивіда) та *стадія прямої політичної соціалізації* (процес ретрансляції власне політичних цінностей та інформації)⁷.

В цьому відношенні важливий методологічний інструмент, запропонований 1986 року Річардом Мерелманом в формі принципово нової моделі механізму засвоєння та ретрансляції політичних цінностей й установок. Згідно з його ідеєю «горизонтальної» (*lateral*) політичної соціалізації, цей процес є безперервним вибором з широкого числа можливих і конкуруючих між

¹ Нуман, Н. (1959). *Political Socialization: a study in the psychology of political behavior*. Glecoe, Free Presse, 168.

² Береза, В.О. (2017). *Політична соціалізація особистості в умовах політико-культурної трансформації українського суспільства: сутність, проблеми, тенденції*. Київ: Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, 50.

³ Pye, L., Verba, S. (1965). *Political Culture and Political Development*. Princeton: Princeton University Press. <<https://books.google.com.ua/books?id=hBDWCgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>>.

⁴ Гегель, Г.В.Ф. (1820). *Філософія права*. Москва: Мисль. <<http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000360/>>.

⁵ Сорокін, П. (1994). *Общедоступный учебник социологии*. Москва: Наука, 175.

⁶ Манхейм, К. (1994). *Диагноз нашего времени*. Москва: Юрист, 442–446. <http://krotov.info/libr_min/13_m/an/heim3.html>.

⁷ Стельмах, В. (2012). Неполітичні агенти політичної соціалізації. *Віче*. <<http://veche.kiev.ua/journal/3168/>>.

собою образів світу та моделей поведінки, кількість яких постійно збільшується внаслідок взаємин між «рівними» учасниками процесу соціалізації на «горизонтальному» рівні. За «горизонтальної» соціалізації відносини між об'єктом й агентами соціалізації добровільні, рівні та тимчасові. Особистість об'єкта, який соціалізується, стає центром моделі, на відміну від моделі «вертикальної» соціалізації, де особистість виявлялася своєрідним «кінцем» ланцюга впливів¹.

У фокусі дослідження, на думку Мерелмана, – питання про те, яким чином в процесі соціалізації формуються ті «правила», які дозволяють індивіду орієнтуватися й обирати між безліччю конкуруючих образів соціальної та політичної реальності. В свою чергу, Філіп Васбурн вважає, що ці моделі політичної соціалізації слід розглядати як взаємодоповнюючі підходи, а не як окремі та суперечливі один одному концепції.

Ф.Васбурн пропонує таку *модель процесу політичної соціалізації*: стадії життєвого циклу, на якій знаходиться індивід (дитинство, підлітковий вік, юнацтво, зрілість і старість), і агенти соціалізації (сім'я, в якій виховувався індивід; школа; церква; ЗМІ; власна сім'я індивіда; робота індивіда та його політичний досвід) представляють собою інтерактивні системи. Між агентами соціалізації існують комплексні взаємини на всіх стадіях життєвого циклу, при цьому відносна значимість кожного з агентів соціалізації може варіюватися від одного періоду життєвого циклу до іншого. Що стосується аналізованої у цьому дослідженні проблематики, то тут варто зазначити, що значимість молодіжних парламентських структур, як агентів соціалізації, різниться в період дорослішання молодих людей².

Загалом, на початковому етапі розвитку теорії політичної соціалізації найбільшу увагу дослідники приділяли двом її агентам – сім'ї та групі однолітків. Багато вчених, які в 60–70 рр. ХХ ст. займалися проблемою політичної соціалізації, дотримувалися тези, що «родина індивіда є головним соціалізуючим агентом на етапі латентної політичної соціалізації». Найважливішими чинниками, що впливали на цей процес, вчені називали ціннісні орієнтації батьків (М.Л. Кон), структуру влади в сім'ї (Т.Парсонс, Б.Сезар), виховні стратегії, що складаються в сім'ї (Т.Адорно, С.Томкінс, Д.Баумрінд, Е.Міллер). Під впливом найближчого оточення – сім'ї – формуються найперші уявлення про владу та систему управління, а також про державу, національність і політичну участь. Родина в житті індивіда є *первинним агентом соціалізації* загалом і політичної зокрема. Ш.Монтеск'є в «Дусі законів» зазначав, що «закони виховання – це перші закони, з якими зіштовхується людина у своєму житті. Оскільки ці закони готують нас до того, щоб стати громадянином, кожна родина має керуватися зразком Великої родини (тобто держави)»³.

Проте Г.Алмонд разом з Дж.Пауеллом та Р.Далтоном у своїх дослідженнях указують на те, що в суспільстві індивіди зазнають впливу й інших агентів політичної соціалізації – інститутів та організацій, котрі впливають на політичні установки громадян. Серед цих інститутів і організацій виокремлюють такі, що є прямими джерелами політичної освіти, тобто є спеціально підготовленими та призначеними для формування певної політичної культури й досягнення політичних цілей, наприклад, уроки суспільствознавства у школі, діяльність політичних організацій і партій. Інші агенти – найближче оточення, трудовий колектив – зазвичай діють опосередковано.

Отже, до *неполітичних агентів* політичної соціалізації зазвичай відносять сім'ю, систему освіти, церкву, найближче оточення, трудові колективи, ЗМІ та мережеві системи; до цієї групи агентів віднедавна почали зараховувати також соціальні класи, групи інтересів і навіть стать (Г.Алмонд, Дж.Пауелл, М.Конуей) та безпосередній контакт із урядовими структурами. *Політичними агентами* політичної соціалізації традиційно називають політичні інститути (державу, систему управління, громадсько-політичні організації та рухи, окремі політичні події).

Варто підкреслити, що деякі дослідники й науковці ототожнюють поняття «агент» (з лат. *agens, agentis* – діючий) та «інститут» (з лат. *institutum* – усталення, встановлення, звичай, установа), хоча друге поняття частіше використовується у значенні форми організації соціальної практики й широко вживається в різних галузях суспільних наук. Виходячи з цього, агентом також можна вважати своєрідну форму людської діяльності⁴.

¹ Merelman, R.M. (1986). Revitalizing Political Socialization. In M. G. Hermann (Ed.), *Political Psychology: Contemporary problems and issues*. San-Francisco: Jossey-Bass, 279–319.

² Washburn, P. (1994). A Life Course Model of Political Socialization. *Politics and the Individual*, Vol. 4, No. 2, 1–26.

³ Стельмах, В. (2012). Неполітичні агенти політичної соціалізації. *Віче*. <<http://veche.kiev.ua/journal/3168/>>.

⁴ Стельмах, В. (2012). Неполітичні агенти політичної соціалізації. *Віче*. <<http://veche.kiev.ua/journal/3168/>>.

В останні роки політологи почали використовувати концепцію політичної соціалізації, пов'язану з так званою «теорією соціальної дії»¹ відомих американських соціальних психологів Б.Скіннера, А.Бандури, В.Уолтерса та розвинену згодом видатними американськими політичними біхевіористами Г.Алмондом і Д.Істоном². Йдеться про так зване «введення індивіда в політичну культуру», яку американський політолог і культуролог Г.Алмонд розглядав як політичні орієнтації індивідів «щодо політичної системи та різних її частин, і позиціях щодо власної ролі в цій системі»³. Однак, як вже зазначалося, в транзитивних суспільствах, в т.ч. і в Україні, роль індивіда в політичній системі не така вже й велика, в порівнянні з країнами розвиненої демократії. Це пов'язано передусім з тим, що готовність до конструктивної співпраці з владними структурами виявляє лише незначна частина нашого суспільства. Між тим, суспільство, яке змінюється – трансформаційне суспільство – потребує відкритого й ефективного діалогу держави і громадянського сектору. Це, власне, й визначило актуальність і практичну спрямованість проведеного автором статті дослідження.

Отже, мета процесу демократизації – постійне функціонування демократичних принципів та інститутів. Функціонування основних демократичних механізмів обумовлює політичну соціалізацію. При цьому сама політична соціалізація сприяє консолідації демократії, виконуючи стабілізуючу функцію: коли особистість і суспільство стають взаємопов'язаним і взаємообумовленим інтегративним цілим. Існуюча нині система інститутів соціального розвитку молоді не задовольняє потреби власне самого молодого покоління. Велика кількість формально існуючих організацій, об'єднань чи рухів не в змозі залучити молодь до активної діяльності. А відтак, виникає необхідність дослідження громадських інститутів, які відповідають сучасним потребам молоді та гіпотетично можуть стати своєрідним «інкубатором» соціально активного покоління. Одним із таких інноваційних агентів політичної соціалізації молодого покоління є інститути молодіжного парламентаризму. Однак роль молодіжного парламентаризму у процесі політичної соціалізації молоді все ще потребує подальших більш глибоких наукових розвідок та всеохоплюючої концептуалізації досліджуваного феномену, при цьому необхідно враховувати, що науковцями все ще не створено цілісної концепції молодіжного парламентаризму як інституту громадянського суспільства, що також є дослідницькою лакуною.

References:

1. Almond, G., Verba, S. (1989). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. London: Sage. <<https://books.google.pt/books?id=J93o05MH3v8C>> (2018, march, 14) [in English].
2. Bandura, A., Walters, R. H. (1963). *Social learning and personality development*. New York: Holt, Rinehart & Winston [in English].
3. Bereza, V.O. (2017). *Politychna sotsializatsiia osobystosti v umovakh polityko-kulturnoi transformatsii ukrainskoho suspilstva: sutnist, problemy, tendentsii* [Political socialization of a personality in the context of political and cultural transformation of the Ukrainian society: the essence, problems and development trends]. Kyiv: Nats. ped. un-t im. M. P. Drahomanova, 248 [in Ukrainian].
4. Hegel, G.W.F. (1820). *Filosofija prava* [The Philosophy of Law]. Moscow: Mysl'. <<http://filosof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000360/>> (2018, марч, 14) [in Russian].
5. Hyman, H. (1959). *Political Socialization: a study in the psychology of political behavior*. Glecoe, Free Presse. [in English].
6. Laktionov, G.A. (2010). *Sovremennoe molodezhnoe parlamentskoe dvizhenie i processy politicheskoy socializacii molodezhi* [Modern youth parliament movement and processes of political socialization of youth]. *Gosudarstvennoe i municipal'noe upravlenie. Uchenye zapiski SKAGS* [The State and municipal management. Scientific notes of SKAGS], 145–150 [in Russian].

¹ Bandura, A., Walters, R.H. (1963). *Social learning and personality development*. New York: Holt, Rinehart & Winston. <<https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=6&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwiO6bC169HWAhWFdpoKHa07B0wQFghKMAU&url=https%3A%2F%2Fcnx.org%2Fexports%2Fa227afe8-7713-42f3-8db9-4bf65f8c3dd9%401.pdf%2Fsocial-learning-theory-and-personality-development-1.pdf&usq=AOvVaw2UYAo8lhAr74QK8uI3Ebv>>.

² Наумкіна, С. (2004). “Третя хвиля” демократизації: підсумки і перспективи. *Політичний менеджмент*, 2, 162–170. <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11766/15-Naymkina.pdf?sequence=1>>.

³ Almond, G., Verba, S. (1989). *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*. London: Sage, 594. <<https://books.google.pt/books?id=J93o05MH3v8C>>.

7. Lopushynskiy, I.P., Solovykh, V.P. (2013). Osoblyvosti politychnoi sotsializatsii v upravlynskykh protsesakh demokratychnoi transformatsii suspilstva [Special aspects of political socialization in the management processes of democratic transformation of society]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka* [Public Administration: Theory and Practice], no. 3, 73–80. <http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2013_3_13> (2018, March, 14) [in Ukrainian].
8. Mannheim, K. (1994). *Diagnoz nashego vremeni* [Diagnosis of our time]. Moscow: Jurist, 442–446 <http://krotov.info/libr_min/13_m/an/heim3.html> [in Russian].
9. Merelman, R.M. (1986). Revitalizing Political Socialization. In M. G. Hermann (Ed.). *Political Psychology: Contemporary problems and issues*. San-Francisco: Jossey-Bass, 279–319 [in English].
10. Moskalenko, V.V. (2008). *Sotsialna psykholohiia* [Social psychology]. Kyiv: Tsentri uchbovoi literatury. [in Ukrainian].
11. Naumkina, S. (2004). “Tretia khvylia” demokratyzatsii: pidsumky i perspektyvy [The third wave of democratization: conclusions and perspectives]. *Politychnyi menedzhment* [Political management], no. 2, 162–170. <<http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/11766/15-Naymkina.pdf?sequence=1>> (2018, March, 14) [in Ukrainian].
12. Pye, L., Verba, S. (1965). *Political Culture and Political Development*. Princeton: Princeton University Press. <<https://books.google.com.ua/books?id=hBDWCgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=ru#v=onepage&q&f=false>> (2018, march, 14) [in English].
13. Sorokin, P. (1994). *Obshhedostupnyj uchebnik sociologii* [Public sociology textbook]. Moscow: Nauka. [in Russian].
14. Stelmakh, V. (2012). Nepolitychni ahenty politychnoi sotsializatsii [Non-political agents of political socialization]. *Viche* [Veche]. <<http://veche.kiev.ua/journal/3168/>> (2018, March, 14) [in Ukrainian].
15. Washburn, P. (1994). “A Life Course Model of Political Socialization”. *Politics and the Individual, Vol. 4, No. 2*. [in English].